

tadašnjim ekonomsko-socijalnim uvjetima, političkom situacijom u Austriji za vrijeme Taaffeove vlade i razvojem internacionalnog i austrijskog radničkog pokreta.

Za historičara radničkog pokreta u Hrvatskoj napose su važna dva aspekta: periodizacija i karakterizacija pojedinih struja unutar češkoga radničkog pokreta. U razdoblju od 1879—82. počinju razmirice, g. 1882—5. znače periodu otvorenog raskola, dok se 1885—9. stvaraju uvjeti za postepeno prevladavanje raskola. J. zatim upozorava na postojanje triju struja: umjerenih, radikala i anarhista te na njihove različite koncepcije teorije i taktike. Prema autorovu shvaćanju, radikali su, uza sve suprotnosti, bliži umjerenima nego anarhistima. U vezi s procesom stvaranja jedinstvene austrijske socijaldemokratske stranke, J. se suprotstavlja jednostranim shvaćanjima po kojima su za prevladavanje sukoba zaslužni isključivo austro-njemački socijalisti na čelu s Adlerom, odnosno češki socijalisti u Brnu na čelu s J. Hybešom. Iz njegove interpretacije jasno proizlazi da tek djelatnost obiju grupacija omogućava sjedinjenje protivničkih struja.

Mirjana Gross

M. ŠESTÁK, REVOLUČNI SPOLUPRÁCE E. KVATERNIKA S J. V. FRIČEM V LETECH 1863—1864, Prag, 1965, Rozpravy Československé akademie věd 75/1.

U izdanju Čehoslovačke akademije nauka (Rozpravy 1965,75/1 red društv. nauka), objavio je Miroslav Šesták raspravu: Revolucionarna suradnja E. Kvaternika s J. V. Fričem u godinama 1863/4. Autor se, osim literature na našem jeziku, služio kod nas manje pristupačnom češkom i poljskom literaturom (o J. V. Friču; o poljskom ustanku 1863) i za širu naučnu javnost posve novom korespondencijom Friča i Kvaternika iz Literarnog arhiva Narodnog muzeja u Pragu. Služio se, osim toga, Kvaternikovim štampanim spisima, češkim suvremenim novinama i Šegvićevim izdanjem Kvaternikova dnevnika.

Autor razmatra karakter suradnje između Friča i Kvaternika, određuje njihovo mjesto ne samo u okviru tadašnje borbe naroda protiv Austrije, već i u odnosu na socijalne revolucionare u toj epohi, pri čemu ističe napredni karakter Kvaternikova nastojanja u pravcu pozitivne aktivnosti buržoaskih revolucionara. Suradnju Friča i Kvaternika uokviruje prikazom evropske situacije i težnji emigranata, protivnika Austrije; valja napose istaći prikaz prilika u poljskom krugu kao i Fričeve revolucionarne aktivnosti (počevši od 1848), što omogućuje bolje razumijevanje Kvaternikova odnosa prema Friču kao i teškoća na koje je Kvaternik morao nailaziti u radu s Poljacima.

Budući da moja, dosada neobjavljena, disertacija, pod naslovom »Vanjskopolički pogledi pravaša od 1858 do 1871« (obranjena 1961. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu), obrađuje iste probleme (I. Kvaternik i Rusija 1858—60; II. Kvaternikov rad na Zapadu 1859 i 1860; III. Kvaternikov povratak u Austriju 1860; IV. Javna vanjskopolička agitacija pravaša u vrijeme Kvaternikova boravka u Hrvatskoj 1861—63; V. Kvaternik na Zapadu 1863. i 1864; VI. Kvaternik u Italiji 1864/5.—67; VII. Kvaternik u domovini 1867—71), a rađena je uz ostalo na osnovu originalnog Kvaternikova dnevnika, pa i većeg dijela korespondencije Frič-Kvaternik ko-

jom se M. Šesták¹ služi, potrebno je upozoriti na neke momente iz Kvaternikova rada 1863/4.

Autor je veoma sažeto, ali sadržajno, iznio teze Kvaternikove »Promemorije princu Jérômeu Napolenu« (1864), baš kao što je u historiji oko »Diritta« i na nekim fragmentima Kvaternikovih pisama Friču umio dobro uočiti teškoće na koje je Kvaternik, pionir hrvatskog pitanja, nailazio kod kuće i na međunarodnom planu. Pri tom autor umjesno upozorava kako je na pr. Kvaternikova ocjena režima Napoleona III bila nerealna i po tom u skladu s iluzijama kojih se neki buržoaski revolucionari, pa i Kvaternik među njima, nisu mogli osloboditi. Isto tako autor ispravno sudi o Kvaternikovim obratima Austriji, odnosno Strossmayeru, naglašavajući stalnost Kvaternikove koncepcije o ustanku u Hrvatskoj. Takva je i autorova ocjena o pokušaju ustanka u Rakovici. Taj pokušaj »ima za historiju i revolucionarnu tradiciju hrvatskog naroda veliko značenje« (68). Šesták donosi novu potvrdu o egzistenciji improvizirane »narodne vlade« u Zagrebu 1864: »o njenom ustanovljenju bila je informirana i ruska agentura u Lwowu« (str. 49); o tome on ne kaže ništa više, već se samo poziva na poljskog autora koji tu vijest donosi.

Čini se da autor, na žalost, nije bio tačno informiran o postojanju originala Kvaternikova dnevnika, jer na str. 4 kaže da mu »prijepis potpunog Kvaternikova dnevnika, izrađen u Jugoslaviji«, nije bio pristupačan. On inače tačno zna i uvažava da Šegvićevo izdanje dnevnika ne zadovoljava zbog sažimanja, nepotpunosti i izostavljanja. Takav karakter Šegvićeva izdanja bit će i uzrok nesporazuma do kojeg je došlo na str. 49. Paus prenijet od Šegvića (Drugo progonstvo Eugena Kvaternika, Zagreb 1907, dalje u tekstu: Šegvić II), u originalu glasi ovako: »[...] razložio sam stvari kako stoje kod nas sa strankom revolucionarnom, neka nesmotreno čine ubiti nekoliko ljudi, pa je sve izgubljeno za uvijek; strana (tj. stranaka; Lj. K.) rusko-austrijska pjevati će Hosanah! Dakle treba štediti kao oko u glavi narodnjake, a ne izvirgavati ih nepotrebnim pogibeljim. Poljska je narod buntovan, stogodišnjega iskustva; sve sile duševne samo u jednu svrhu uperene (tj. usmjerene; Lj. K.): oslobođenje naroda i nezavisnost; kod nas narod buntovno-djevičanski; pet stranakah imajući, siromašan itd. riečju: nadajte (tj. nadajte; Lj. K.) se heroizmu od naših, ali ne drugom ičemu. Vlada narodna, to mora biti samo formalnost, dajte legiju pa novacah dosti, ja ću sam narod dignuti i urediti polje (tj. područje; Lj. K.) iskrcaja.« (Dnevnik, 28. V 1864.) Iz teksta se vidi da Kvaternik izdvaja revolucionarnu stranku, koju suprotstavlja »rusko-austrijskoj« stranci. Iz toga slijedi da se rečenica »... treba štediti kao oko u glavi narodnjake«, ne odnosi na »narodnu stranku«, kako je autor shvatio, nego na »naše«, patriote ili narodnjake u smislu revolucionarnosti, kakvu kvalitetu Kvaternik očito ne priznaje »rusko-austrijskoj« tj. Narodnoj stranci. Zato zapis: »nadajte se heroizmu od naših« — treba čitati s naglaskom na »naših«. Autor se, dalje, oslanjao na Šegvića, kad kaže da je Kvaternik pravilno sudio o značenju hrvatske vlade. Međutim, on nije sudio, kao što se vidi, o značenju te vlade, nego je zahtijevao da ona bude samo formalnost, dokle god ne budu na raspolaganje novac i vojska.

¹ Fotokopije tih materijala stavio mi je na raspolaganje prof. dr. Jaroslav Sidak, na čemu i ovom prilikom zahvaljujem.

»Sažimanje« Kvaternikovih zapisa kod Šegvića stavlja čitaoca u situaciju da često mora zaključivati na osnovu fragmenata, a ne cjelovitih zapisa. Kod toga se ponekad dešava da se datumi u dnevniku i kod Šegvića ne podudaraju. Tako se autor u noti br. 11 (str. 23) poziva na zapis o problematici Podunavskih kneževina od 21. X (kod Šegvića), dok je u originalu datum 22. X. U toj noti autor pobija moje mišljenje da se Kvaternik 6. XI 1863. obratio Austriji zbog »svoga neuspjeha kod princa Napoleona«. Autor ističe da je Kvaternik bio u kontaktu (pismeno) s princem Napoleonom još 18. XI i da je zapravo još u veljači 1864. računao s odgovorom na svoje poruke. Prema tome, da je Kvaternikovo apeliranje na Francusku i na Austriju, tada, istovremeno, odnosno da traje paralelno. Autor u tekstu (str. 23) nastoji obrazložiti tu istodobnost i pobiti moj stav upravo s pomoću zapisa od 21. X (kod Šegvića). Kvaternik (u dnevniku) govori ovdje o »zakonodavnom saboru«, o narodnom jeziku i narodnoj vojsci za Rumunje u eventualnom sklopu Austrije; no o svemu tome govori kao o privremenoj mjeri, sa zaključkom kojem kod Šegvića nema ni traga: »pod takovimi uvjeti ujedinivši se preko 7 milijunah narod, brzo bi se suverainim proglasiti mogao« (Dnevnik, 22. X 1863). Tu se vidi da se vijesti francuske štampe oko odštete Austriji u Podunavskim kneževinama za Galiciju i Veneciju, na koje se odnosi zapis od 21/22. X 1863, vežu kod Kvaternika na misao o perspektivi na nezavisnost tih kneževina. Prema tome, sam zapis od 21. X (kod Šegvića) ne daje autoru pravo na tvrdnju da su izvjesne osnove za Rumunje (iznijete u francuskoj štampi, koje zatim Kvaternik komentira), bile za Kvaternika »prvi i najvažniji poticaj« za njegov proaustrijski program od 6. XI 1863.

Kvaternik je tada stvarno pomišljao na »austrijski« program, koji je, sasvim prirodno, ovisio o uspjehu njegova posla u Francuskoj. U kojem je smislu Kvaternik imao u vidu i austrijsku i francusku komponentu g. 1863, vidi se iz njegova zapisa iz vremena prije audijencije kod princa Napoleona (kod Šegvića toga zapisa nema). Kvaternik je već 28. VII, nemajući još podataka o planovima oko Podunavskih kneževina, pisao: »Odlučih danas čvrsto u sebi, ako budem vidio da me i sada Napoleonovci ostavljaju, da ću tad — okaniv se svih sanjarijah — napokon morati se s A(ustrijom) sporazumjeti; što bi za mene najgorči hip (tj. čas) bio«.

U V. glavi moje disertacije: »Kvaternik na Zapadu g. 1863 i 1864«, pogl. »Kvaternik i Austrija 1863/4.«, obradila sam u pregledu (i na temelju materijala iz Bečkoga državnog arhiva) Kvaternikov stav prema Austriji potkraj oktobra 1863, kao i veoma kompliciranu ličnu situaciju Kvaternikovu tada, kojom svakako također treba tumačiti i poruku Starčeviću o Austriji od 6. XI (proaustrijski program). Samo, Šegvićevo izdanje jedva da pokazuje trag krize u koju je Kvaternik tada upao, kad se bojao da će austrijske vlasti početi progoniti njegovu ženu koja se nalazila u Hrvatskoj i koju je on tada željno iščekivao u Parizu. Zbog Šegvićeve samovolje ne vidi se da su Kvaternikova pisma Recherbergu (dva, od 31. X i 2. XI) u uskoj vezi s porukom Starčeviću (6. XI). U prvom pismu Kvaternik donekle nudi suradnju (bez ikakva konkretnog plana), a u drugom se već povlači, pa je čak i arogantan. Svoja strahovanja i svoje prvo pismo Rechbergu (od 31. X) sam Kvaternik prikazuje s. d. 2. XI ovako: desilo se »da budem nagnat u najveće zdvojenje i žalost, u tom latih se pera te Rechbergu *pod timi uplivi* (podcrtao Kvaternik) napisah pismo, koje inače bez svojega poniženja nikada napisati ne bi se bio odlučio«. Nije teško zamisliti da je takav postupak trebalo opravdati i prema

Starčeviću. Samo, zapis od 6. XI (poruka za Starčevića, austrijski program), Šegvić je temeljito falsificirao. Šegvićev tekst prikriva duboko i iskreno Kvaternikovo ograđivanje od Austrije, kakvo se jasno vidi u dva gornja citata. To je ograđivanje prisutno i u zapisu od 6. XI. Kvaternik nije nikada napisao: »Na koncu pitah Staroga (tj. Starčevića; *Lj. K.*), što misli, bi li se dinastija ovim uvjetima uvriježila u srcu naroda?» (Šegvić II, str. 49.) Uz Kvaternikove uvjete za suradnju s Austrijom vežu se dvije prave Kvaternikove formulacije: »Pisah Starcu i mnijenje moje *pod kojimi uvjeti bi još habsburgski dom* (sve podcrtao Kvaternik) *éclatantnu većinu za sebe zadobiti mogao usried hrvatskoga naroda*« i zatim: »Pitah ga neka mi javi mnijenje svoje pristaje li na te točke kao kadre spasiti habsburgski dom sred Hrvata«. Težište je na riječima »još« i »spasiti«, budući da je Kvaternik sam sebi i svijetu živ dokaz kako je »kasno« bilo (zato i piše »još«), i na kakav je očit način »propadala« habsburška kuća sred hrvatskog naroda, pa je se zato i moglo samo »spasavati«. Kvaternikov »obrat« na Austriju g. 1863. pada u dane 31. X i 2. XI — za te događaje Šegvić ima potpuno netačne datume: 21. X i 23. X, s tim da su događaji 31. X i 2. XI povezani, odnosno osakaćeni pod 21. X, a Šegvićev tekst za 23. X (str. 47) odnosi se na Kvaternikov zapis (jedan mali dio) od 3. XI, odnosno i na Kvaternikov zapis od 24. X (str. 45), koji datum kao takav Šegvić uopće ne obrađuje.

Šegvić se žestoko ogriješio o dužnost izdavača historijskog izvora kad je potpuno prešutio intimnu dramu Kvaternika u tim danima, koja je stvarno bila neposredni poticaj da Kvaternik piše Rechbergu. No Šegvićevi grijesi ne odnose se samo na problematiku ove vrste. Iz njegova »izbora« se ne vidi da je Kvaternika tih dana (22. X) žestoko potresao još jedan fenomen, potekao iz francuske štampe, lista »Opinion nationale« koji je po općem sudu izražavao mišljenje princa Napoleona. U članku: »La Pologne et l'Allemagne« pobijalo se mišljenje da bi Austriju trebalo odšteti za gubitak Galicije i Venecije u Podunavskim kneževinama; pisac članka pobijao je tu tezu argumentom da bi takva situacija ugrozila Srbiju, pri čemu se i jadranski kompleks kao i Bosna ubrajaju u srpsku sferu. Kvaternik je, međutim, kod princa Napoleona isticao hrvatski karakter napose jadranskog poteza, pa je sada zaključio da su njegovi argumenti naišli na gluhe uši. Kvaternikovo ogorčenje, koje se nije ticalo samo novina nego carske Francuske kao takve, Šegvić nije pokazao. Vidi se šta je smatrao bitnijim: da zapiše kako je Kvaternik u tome momentu nakanio pisati Starčeviću da umjesto njega moli u crkvi Franjevaca u Zagrebu!

Očito je Šegvićevo nastojanje da Kvaternika prikaže kao uzornog vjernika. Ako se tome doda još tobožnja Kvaternikova poruka o načinu kako da se dinastija »uvriježi u srcu naroda«, postaje jasno da Šegvića bezuvjetno treba provjeravati na originalu. Naučnom istraživanju može samo štetiti možebitna Šegvićeva nakana da iza privida pobožnog i u posljednjoj liniji čak lojalnog Austrijanca Kvaternika, objelodani (1907) kroniku njegove prevratničke djelatnosti na liniji Petrograd-Torino-Pariz.

Dakle, na kraju, moju formulaciju: »Princ mu (tj. Kvaterniku) nije dao izgleda ni na kakav budući sastanak, pa do njega nije više ni došlo. Zbog toga mora Kvaternik opet jednom pomišljati na suradnju s Austrijom, pa pita Starčevića, je li to i na koji bi to način bilo moguće« (Kvaternik i ustanak u Rakovici 1871 g.,

HP 1954/3, str. 23) ne treba shvatiti kao da se Kvaternik u novembru 1863. obraćao Austriji, jer je prekinuo s francuskim planovima. On se razočarao, ali nije izgubio nadu. Nikako se Kvaternik nije obraćao Austriji, jer mu se plan s Po-, dunavskim kneževinama učinio prihvatljiv. Vidjelo se da je taj plan shvatio kao privremeno rješenje za Rumunje. O neposrednim poticajima za poruku poslanu 6. XI Starčeviću, autor dakako nije na osnovu Šegvića mogao ništa znati. To opet ne znači da autor nije i u ovom slučaju kao i ponegdje drugdje na vrlo dobrom putu, kad povezuje osnovu o teritorijalnom ujedinjenju svih Rumunja sa sličnom osnovom o ujedinjenju Hrvata pod Austrijom (Kvaternik u zapisu o poruci Starčeviću ne spominje poimence Dalmaciju niti Krajinu; spominje slovenske zemlje). U mojoj disertaciji izložila sam to ovim riječima: »Kad je Kvaternik razmišljao o savezu Francuske i Austrije u ratu protiv Rusije (poljski ustanak stalno traje), nije zapisao, kako bi bilo u tom slučaju s načelom narodnosti u Austriji. Po primjeru Rumunja, moglo bi se izvesti, da bi on privremeno pristao na ujedinjenje hrvatskih zemalja pod Austrijom, pogotovo, ako bi Francuska pri tom Austriji garantirala posjed hrvatske Bosne. To se dade zaključiti iz Kvaternikove reakcije na 'bosansko' pitanje u spomenutom članku 'Opinion nationale', a nadovezuje se i na njegove projekte u Austriji g. 1860.«

Treba još istaći da Kvaternik nije u Beč slao program što ga je namijenio, a zacijelo i poslao, Starčeviću (takvo pismo nije sačuvano, odnosno za nj se danas ne zna), i još jednom, da je pismo Rechbergu od 31. X izvjesna ponuda, a ono od 2. XI već uzmak. Dok se pismo za Starčevića od 6. XI mora shvatiti i kao obavijest Starčeviću za slučaj, ako bi, kao i ranije, doprle iz Beča u Zagreb vijesti o tim Kvaternikovim porukama od 31. X i 2. XI. Na kraju, Kvaternik je običavao »austrijskim« programom demonstrirati van zemlje, prikazujući ga otvoreno kao jedini izlaz, ako ne bi naišao na pomoć; zatim i tada, kad bi mu ponestalo sredstava za život. Taj momenat spominje on u dnevniku i sada, ujesen 1863.

Obrađujući Kvaternikovu »Promemoriju« iz g. 1864, autor se oslonio na izdanje F. Bučara. U disertaciji mogla sam usporediti Bučarev tekst s tekstom na francuskom jeziku koji se čuva u Bečkom državnom arhivu (raspoložem prijepisom iz ruke stručne službe bečkog arhiva). Taj dokument nosi naziv: »Promemorija posvećena studiju sadašnjosti i budućnosti Poljske po francusko-poljsko-hrvatskom sistemu, posvećena visokoj narodnoj vladi poljskoj od Eugena Kvaternika, bivšeg poslanika na saboru Hrvatske, u političkoj misiji u Italiji za rečenu vladu«. Oba teksta razlikuju se u nekim pojedinostima, ponajviše i značajno u naslovu: »bečki« naslov odražava situaciju u kojoj je Kvaternik, pod udarom talijanskih pretenzija na Istru i mađarskih na Jadran, želio da preko Poljaka, predobivši prvenstveno njih za program »Promemorije«, uspostavi vezu s princem Napoleonom. Kvaternik je bio u situaciji da je samo preko Poljaka mogao pokušati da iznese aktuelne teškoće oko hrvatskog pitanja; zatim su i krajnje teškoće Poljaka u vezi s ustankom u Poljskoj obvezivale Kvaternika da maksimalno povezuje hrvatsko i poljsko pitanje, pa da Poljska, dosljedno, nađe i odgovarajuće mjesto u naslovu dokumenta. Dakle, naslov što ga nosi »bečki« dokument, više odgovara sadržaju i situaciji. Tačno je također da je spis imao biti prenijet princu Napoleonu kao upozorenje o trajnoj aktuelnosti poljsko-hrvatskog pitanja za Francusku. Zato je moguće da je Bučarev tekst u predlošku imao onaj naslov, što ga on i donosi.

U prikazu hrvatske povijesti u vrijeme Kvaternikove političke djelatnosti do drugog prognošta, autor nije uvijek najsretnije ruke. Donekle je to razumljivo, jer je njegova glavna tema drugačija. No rekli bismo da je izvjesne tvrdnje iz literature za hrvatsku povijest XIX. st. valjalo svakako provjeravati, na pr., na str. 16 o »unitaristima« u Hrvatskoj, koji bi, od početka XIX. st., težili tobože za ujedinjenjem sviju južnoslavenskih zemalja, kao i za organizacijom centralizirane jugoslavenske države. Kako takva generalna tvrdnja u izvjesnom smislu gubi iz vida opstanak dviju evropskih država na tom području — Austrije i Turske, pa dosljedno i pritisak što ga je takva stvarnost vršila na slatnje, ideje pa i programe o zajedničkoj državi na slaveskom jugu, postavlja se pitanje da li uopće ima smisla govoriti o »unitarizmu«? Ako je posve na mjestu teza da je »unitarizam« u osnovi svijest o srodnosti jugoslavenskih naroda, pa zatim i misao »da je njihovo ujedinjenje u zajedničku državu imperativ njihovog zajedničkog životnog opstanka« (F. Čulinović, Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka I, Zagreb 1956, str. 12), vidi se ipak da »unitarizam« nije najsretniji izraz za manifestacije »jugoslavenstva« kroz ovdašnju historiju, ako autor citirane knjige mora i sam reći da su »jugoslavenski federalizam prihvatili i neki jugoslavenski unitaristi« (isto, str. 13, odnosno str. 11 u izdanju od 1953 — gdje je misao potencirana). U najmanju ruku, na planu južnoslavenske historije XIX i XX st. valjalo bi, za volju konkretnog zbivanja kroz desetljeća, oštro dijeliti federalizam odnosno »unitarizam« u teoriji i — u praksi.

Literatura kojom se autor služio nije uvijek najmjerodavnija za problematiku o kojoj se radi; pisci nisu uvijek historičari (F. Čulinović je po struci pravnik, sklon striktnoj nomenklaturi, a A. Cesarec književnik i politički pisac). Cesarec ima sa svoga stanovišta pravo kad kaže da nije bilo bitne razlike između Narodne stranke i Stranke prava — naime po tome što su obje imale u prvom planu svoga nastojanja narodnu ideju, a najmanje su pažnje obraćale socijalnim problemima. Zapravo, one su obje jednako posvećivale pažnju socijalnim problemima, upravo istim socijalnim problemima (na pr. agrarnom pitanju, tj. pitanju likvidacije feudalnog režima, na saboru 1861; o tome vidi moju raspravu: O nekim osnovama za politiku hrvatskih građanskih stranaka u XIX stoljeću, Radovi Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Odsjek za povijest 2, 1956). U prikazu odnosa obiju stranaka trebalo je poći od onoga po čemu su se one po programu razlikovale, što je i sam Cesarec vrlo određeno izrazio nazvavši ranu pravašku stranku revolucionarnom u nacionalnom smislu, pa to Šesták i spominje. Zato je informaciju o podudaranju obiju stranaka trebalo ili izostaviti ili staviti težište na ono što ih je bitno razlikovalo — u smislu teza iz moje disertacije. Ako je riječ o »državopravnosti« ili historizmu obiju stranaka, treba konstatirati da je Kvaternik (u djelu »La Croatie et la Confédération italienne«, Paris 1859) taj historizam ili hrvatsku državnu teoriju doveo do krajnjih konsekvencija, tj. do pravaškog programa. Moj zaključak o tome glasi: »... pravaški program je sam po sebi krajnja konsekvencija hrvatskog historizma, a nerazdvojni su dijelovi pravaškog programa Kvaternikova eksplikacija hrvatske historije, političkog teritorija Hrvatske i hrvatskog državnog prava, uključivši ovamo i devizu: finis Austriae. „La-Croatie“ je po svome tumačenju temelja hrvatske historije i po svojoj političkoj pointi prvi štampani pravaški program, koji, javno, nikad doslovno nije bio i Starčević, s jednostavnog razloga, što Starčević nikad nije napuštao zemlju.

Ali je jasno, da se Starčevićev radikalizam podudarao s koncepcijom „La Croatie“, jer da to nije bio slučaj, našao bi se i Starčević u sferi nekonsekventnog hrvatskog historizma, tj. narodnjačkog«. Veoma je potrebno naglašavati ovu razliku; za nju govori upravo ova Kvaternikova aktivnost kojom se i Šesták bavi. To što je nije dovoljno izdvojio iz tadašnje hrvatske historije i jest dovelo do omaške na st. 49, tj. do poistovjećivanja »narodnjaka« s Narodnom strankom.

Značajna uloga J. V. Friča u Kvaternikovoju aktivnosti 1863—64. očevidna je iz izlaganja M. Šestáka, ma da ponekad previše istaknuta. Šesták insistira na Fričevoj zasluzi za kontakt između Miłkowskog i Kvaternika (1864, mart), i odbija kao netačnu vijest Miłkowskog da se on našao s Kvaternikom uz posredovanje Przybylskog. O ulozi i prisutnosti Przybylskog u razgovorima Miłkowskog, Friča i Kvaternika 6. III 1864 u Parizu pisala sam recenzirajući rad prof. H. Batowskog, *Diplomaticzna misja Miłkowskiego w r. 1864* (1956), u HZ X, 1957, 1—4, gdje donosim i tekst Kvaternikova rukopisnog dnevnika, na kojem zasnivam svoje mišljenje; toga teksta u Šegvićeva izdanju nema.

O načinu kako je došlo do kontakta između Kvaternika i Friča, Šegvićev materijal, na žalost, ne informira ni dovoljno ni tačno. Pod 1. XI 1863 (Šegvić ga ne donosi) Kvaternik ima i ovaj zapis o svojoj šetnji s nekim znancima po groblju Père la Chaise u Parizu: »Kad smo se tako šetali... po groblju... eto ti gdje me mladi jedan čovjek nagovori: »Vi Poljak?« A ja mu odvratih: ne, ja Hrvat! te se rukovasmo, on me pitaše, da gdje ja stanujem? Odvratih mu gdje; a on i pristupivši drugi jedan gospodin, predstave mi se kao Čehi. Radovasmo se veoma otom sastanku, a oni mi jave, da dolaze zajedno u „Rue St Honoré; Café des Nations“ po četvrtkah. Društveni je Rendezvous tamo«. Pod 8. XI Kvaternik je zapisao i ovo: »Danas oko 1/2 11-te ure pokuca netko na vratih... Kad tamo, to bje onaj isti Čeh koji me na groblju na dan Sv. Svetih nagovori«, pa nastavlja o poruci Friča da mu se javi u »Café des Nations«. Kako je Šegvić pod datumom od 8. XI 1863 (Šegvić II, 49) došao do toga da spominje 2. travnja, nedokučivo je. Međutim, ostaje podatak da je susret Kvaternika i Friča bio slučajan. Tačno je da u vrijeme kad su se Frič i Kvaternik susreli, Przybylski još nije bio komesar za inozemstvo poljske vlade; on će to postati u decembru 1863. No, Miłkowski se složio s koncepcijom Przybylskoga o potrebi suradnje s južnim Slavenima protiv Austrije prije negoli se upoznao s Fričem (4. III 1864; Šesták, 36). Dakle, susret Friča i Kvaternika bio je slučajan; a plan o suradnji u okviru akcije poljske narodne vlade bio je poljski. U nj bi bio uključen bilo koji revolucionarno raspoloženi Hrvat koji bi se našao na mjestu Kvaternika. Napomenu na poljskom jeziku iz Fričeva pera od 10. III 1864 (Šesták, 36, bilj. 58) treba, prema tome, vezati o gore iznesene činjenice. Zatim, isto tako, bit će suviše rečeno, ako se kaže s obzirom na Mađare: »Primat kod posredovanja za suradnju Kvaternika s poljskom i mađarskom emigracijom bezuvjetno pripada Friču« (Šesták, 36, bilj. 58). Koliko se vidi iz dnevnika, Kvaternik se nije tada u Parizu sreo s Mađarima, nego tek u Italiji kao agent poljske narodne vlade. Fričeva poljska rečenica odnosi se očito na poljsko-mađarski ugovor od 8. III 1864. — o kojem Kvaternik saznaje tek u Italiji, 14. IV (v. Šegvić II, 88). Prvi susret Klapke i Kvaternika pada 22. V 1864 (up. Šegvić II, 101). Ako se uzme u razmatranje ugovor od 8. III, svjedočanstva Kvaternika i Friča »o Mađarima« ne protuslove jedno drugome (o Klapki i Kvaterniku u martu 1864. i u svibnju iste godine).

Fričev dnevnik (iz g. 1889) sadrži podatak za g. 1864. o kojem Kvaternik u vrijeme tih zbivanja nije u tom smislu pisao. Frič piše: »...umro je bivši ministar Cairoli, onaj što mi je tako ljubezno štampao list generala Garibaldija Talijanima, da se klone posezati na prava Jugoslavena« (Šesták, 56, bilj. 79). Frič govori da je to pismo Garibaldija Talijanima — tiskano. Kvaternik o vlastoručnom pismu Garibaldija na francuskom jeziku zapisuje 13. VI 1864. i to ovako: »*da će vazda biti protiv povriede pravah drugih narodnostih susjednih od stranu Italije,...*« (podcrtao Kvaternik), dakle, različito od Friča, jer Kvaternik ne spominje Jugoslavena, i različito od Šegvića, jer Kvaternik kaže »susjednih«, a ne »drugih« (v. Šegvić II, 118). U Fričevoj ostavštini sačuvan je Kvaternikov prijepis Garibaldijeva pisma od 8. VI 1864; pismo je naslovljeno na Kvaternika i pisano je talijanskim jezikom, a ne govori o Italiji i susjedima u gornjem smislu.

Iz Kvaternikova dnevnika ne može se zaključiti da li se njegov zapis od 21. V o Garibaldijevu protestu »Dirittu« zbog pisanja toga lista o Istri i Dalmaciji, u povodu Kvaternikovih članaka o Hrvatskoj i Italiji u istim novinama, (v. Šegvić II, 99), povezuje s njegovim zapisom od 13. VI (up. Šegvić II, 118). Neobično bi bilo da Kvaternik ne bi reagirao zapisom na Garibaldijevo pismo takvog sadržaja u »Dirittu«. Kvaternik zapisuje 21. V o izjavi Przybylskog u vezi s tim »da je Garibaldi poslao amo na Diritto protuočitovanje, kojim osuđuje onaj korak«. Frič je tada, prema Kvaterniku, izjavio o istome: »sadanji korak Garibaldija da je samo put k tom konačnom rješenju«. 22. V Frič, Przybylski i Kvaternik ugovaraju što bi Garibaldi imao pisati »Dirittu« (up. Šegvić II, 101/102). Nakon ovoga Kvaternik ne piše da bi u novinama čitao Garibaldijevu izjavu, već pod 13. VI spominje Garibaldijevo pismo na francuskom jeziku, općenitog sadržaja. To pismo i treba shvatiti barem kao privremenu zamjenu za javni istup Garibaldija o Istri i Dalmaciji. O tom je pismu Frič rekao da ga je Garibaldi pisao pred njim. 17. VI Przybylski javlja, da će »danas« Diritto štampati Garibaldijev protest (Šegvić II, 120). 18. VI Kvaternik konstatira, da u »Dirittu« još uvijek nije izašlo Garibaldijevo pismo (Šegvić II, 122). 20. VI Kvaternik dobiva Garibaldijevo pismo upućeno njemu lično, na talijanskom jeziku (sačuvan prijepis; datirano: 8. VI 1864). U svom pismu Friču od 12. VII 1864, Kvaternik govori o »autografu istoga generala (tj. Garibaldija; Lj. K.) datiranoga od 5. lipnja t. g.«, za koje pismo Kvaternik kaže da ne zna kod koga se nalazi, a pretpostavlja da je negdje u upravi »Diritta«, pa nastavlja: »Gnjusni ti Talijani misle zatajiti pismo, bojeć se da jim se njihov Garibaldi nekompromitira pred otimačkim patrioti«. Zatim Kvaternik nastavlja o pismu Garibaldija njemu, od 8. VI.

Tako u Kvaternikovim zapisima nema potvrde za g. 1864. da bi izašlo neko Garibaldijevo pismo u »Dirittu« u smislu kako je to Kvaternik tražio i očekivao. Iz dnevnika s. d. 13. VI i iz pisma Friču od 12. VII vidi se da je riječ o istom pismu koje je Kvaterniku pokazano, a koje on nije zadržao; to je Garibaldijevo pismo od 5. VI. No ne čini se vjerojatnim da Frič misli da je upravo to pismo štampano, kako je to shvatio Šesták; teško je zamisliti da Kvaternik o pojavi takvog pisma u javnosti ne bi znao i da to ne bi zapisao. Moguće je da je takvo pismo štampano naknadno, kasnije, ili da je štampano pismo od 8. VI, kao i da postoji odštampano neko treće Garibaldijevo pismo »o Jugoslavenima«. U Fričevoj ostavštini zasada je pronađen samo prijepis Garibaldijeva pisma Kvaterniku od 8. VI; pismo od 5. VI nije nađeno; vidi se da Kvaternik ni 12. VII ništa ne

zna o nekom štampanom Garibaldijevu pismu »o Jugoslavenima«. Prema tome, Fričev podatak, odnosno Šestákovo upozorenje bila bi prva vijest o nečem takvom.

U vezi s kuririma koji su odlazili u Zagreb Fričevom brigom, autor (na str. 56), nadovezujući na zapis kod Šegvića od 3. VI 1864 o Bogoviću, kaže da se Kvaternik zaustavlja »nad tim da Frič i Poljaci ne uvažavaju kao glavno lice u Hrvatskoj Starčevića«. Ako se usporede zapisi kod Šegvića od 20. V i 3. VI, vidi se kakav je smisao tih podataka o Bogoviću. Bogović je najprije odbio pozive kurira da se uključi u rad, a zatim se ipak angažirao uz uvjet da on prima poruke iz Italije pisane tajnom tintom na knjigama i predaje ih Starčeviću (»prijanu, tj. prijatelju, Anti«). Ličnost i adresa Bogovićeva trebalo je da pred očima policije prikrije »glavno lice« — Antu Starčevića. U oba zapisa Kvaternik je zapravo komentirao suzdržljiv stav Bogovića i to je ono o čemu bi se moglo reći da se »zaustavio«; nikakav drugi smisao ta bilješka od 3. VI 1864. ne može imati. O Bogoviću i inozemnoj agitaciji donio je nove podatke V. Žáček u raspravi: Česko-polská revoluční spolupráce v šedesátých letech XIX. století, Prag 1955 (str. 488; usp. o tome moj prikaz u HZ XII—XIII, 1958—59, str. 291).

Na kraju, način na koji je Šesták uklopio nastojanje i Friča i Kvaternika u opću historiju XIX st., kako je umio naglasiti osnovne misli Kvaternikovih djela i suštinu njegova rada, pa kako je istakao drugarske i srdačne odnose među slavenskom emigracijom g. 1863/4. u preglednom i čitkom tekstu — zadužili su trajno hrvatsku historiografiju.

Lj. Kuntić

JOVANKA MIJUŠKOVIĆ, DODELJIVANJE DUBROVAČKOG
GRAĐANSTVA U SREDNJEM VEKU, Glas SANU CCXLVI,

Odeljenje društ. nauka 9 (1961), 89—130.

Autor obrađuje problem dodjeljivanja dubrovačkog građanstva koji u našoj povijesnoj nauci nije dosad temeljito razmatran, ne samo što se tiče Dubrovnika nego i ostalih dalmatinskih gradova. U obradi problema vremenski se ograđuje do pada naših naroda pod Turke, s motivacijom da je poslije toga vremena dubrovačko građanstvo rijetko davano ljudima s Balkana. O načinu kako je građanstvo stjecano postoji dosta dokumenata, premda s pravom ističe »da je svakako znatno veći broj ljudi dobio dubrovačko građanstvo nego što imamo sačuvanih podataka«.

Dubrovačkim građanima smatrani su i vlastela i pučani; zbog toga autor obrađuje dodjeljivanje i vlastelinstva i građanstva. S obzirom na dodjeljivanje plemstva, Dubrovčani su smatrali da je to najviša počast koju mogu nekom strancu dati. Upozorava da Dubrovčani nisu to pitanje regulirali zakonskim putem zato da bi imali odriježene ruke za postupak u pojedinim slučajevima. Veliko vijeće okupljalo je svu punoljetnu vlastelu grada; ako je, dakle, netko primljen za člana vijeća, s pravom zaključuje autorica, on se prima za vlastelina. Ističe da u tome nije bilo izuzetaka. Budući da stranci u većini slučajeva nisu mogli vršiti državne i ostale službe vezane uz čast plemstva, jer nisu živjeli u gradu, njihovo plemstvo imalo je »pretežno počasni karakter«. Malobrojni su slučajevi kada stranci dobivaju neki izborni položaj u Dubrovniku, ali i tada »nisu prelazili okvire počasti«.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

IVAN KAMPUŠ

OLEG MANDIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB